

Erken Cumhuriyet Döneminde Liberal Bir Portre: Ahmet Ağaoğlu A Liberal Portrait in the Early Republic Period: Ahmet Ağaoğlu

Celal Oral ÖZDEMİR¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş dönemi aydınlarından olan Ahmet Ağaoğlu'nun biyografisini, savunmuş olduğu ferdiyetçilik fikri çerçevesinde incelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırma, Ahmet Ağaoğlu'nun eserlerini merkeze alarak, onun düşüncesindeki dönüşümü incelemiştir. Birincil kaynakların yanı sıra, Ağaoğlu hakkında hazırlanmış, hatıratlar, kitap ve makale gibi ikincil kaynaklar da kullanılmıştır.

Bulgular: Ahmet Ağaoğlu hayatının farklı dönemlerinde farklı siyasi fikirlerden etkilenmiştir. Gençlik yıllarında oryantalist düşüncelerden etkilenmiş, daha sonra Türk milliyetçisi olarak tanımlanmıştır. Ulus devlet inşası sürecinde ise liberal bir aydın profili çizmiştir. Ancak tüm bu dönüşümlere rağmen düşüncesindeki ferdiyetçilik seyri belirgin bir unsur olmuştur. Erken Cumhuriyetin liberal bir aydını olan Ağaoğlu, 1930'lardan sonra ise muhalif, küskün bir aydın olarak görülmektedir.

Sınırlılıklar: Çalışma, Ağaoğlu'nun düşünsel dönüşümüne ve liberal kimliğine odaklanmakla sınırlandırılmıştır. Milliyetçi ve şarkiyatçı olduğu dönemlerdeki düşünceleri ayrıntılandırılmamıştır.

Özgünlük/Değer: Ahmet Ağaoğlu'nun biyografisi ile birlikte düşüncesindeki liberal seyri ortaya koyması çalışmanın temel değerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Ferdiyetçilik, Liberal, Aydın, Erken Cumhuriyet

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the biography of Ahmet Ağaoğlu, an intellectual figure from the transitional period between the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, within the framework of his advocated concept of individualism.

Design/Methodology: The research has examined the transformation in Ahmet Ağaoğlu's thought by focusing on his works. In addition to primary sources, secondary sources such as memoirs, books, and articles about Ağaoğlu have also been utilized.

Findings: Ahmet Ağaoğlu was influenced by various political ideas throughout different periods of his life. In his youth, he was influenced by Orientalist thoughts, later identifying as a Turkish nationalist. During the process of nation-state building, he portrayed a profile of a liberal intellectual. However, despite these transformations, individualism remained a prominent element in his ideology. Ağaoğlu, who was an early Republican liberal intellectual, came to be perceived as a dissident and estranged intellectual after the 1930s.

Limitations: The study is focusing on Ağaoğlu's ideological transformation and his liberal identity. The thoughts during his nationalist and orientalist periods have not been detailed.

Originality/Value: The main value of the study lies in presenting Ahmet Ağaoğlu's biography along with highlighting the trajectory of his liberal ideology.

Keywords: Ahmet Ağaoğlu, Individualism, Liberalism, Intellectual, Early Republic

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü, coralozdemir1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4287-1061.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminin nasıl olacağı ve geçişte hangi ideolojiye yakın politikaların uygulanması gerektiği, ülkedeki tüm aydınların tartışma konularının merkezinde olmuştur. Geç Osmanlı döneminde, İmparatorluğun nasıl ayakta kalabileceğini tartışan aydınlar, erken Cumhuriyet döneminde ise ulus devletinin inşa sürecinin nasıl olacağına dair tartışmalar yürütmüşlerdir. Kurumların nitelikleri, yeni dönemin ideolojisi, uluslararası konjonktür, ülkenin jeopolitik stratejisi başta olmak üzere tüm konularda geçiş döneminin izlerine rastlamak mümkündür. Güncel siyasette yaşanan bu büyük değişim, geçiş dönemi aydınların düşünsel çizgisinde kimi zaman tutarlılığın yitirilmesine yol açacak kadar önemli dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Öte yandan modern ideolojilerin Osmanlı topraklarında da karşılık bulmaya başladığı bu dönemin aydınları, ideolojileri bilhassa yurt dışı seyahatlerinden ve yabancı kaynaklardan öğrenmeye başlamışlardır. Ancak değişen tartışma konuları esnasında çoğu kez tutarlı bir ideolojik hat seyretmeyi öncelikli bir mesele olarak görmemişlerdir.

Bu çalışma, ömrünün farklı zamanlarında farklı ideolojilere yakınlığıyla öne çıkan bir geç Osmanlı aydını profilini incelemeyi hedeflemektedir. Osmanlı yıllarında Türk milliyetçisi, erken Cumhuriyet döneminde ise liberal dünya görüşüne sahip bir aydın olarak ele alınacak olan Ahmet Ağaoğlu'nun düşün hayatı da birçok geçiş dönemi fikir insanında olduğu gibi tek bir fikir üzerine oturmamış, düşünsel düzeyde bazı dönüşümler ve hatta bazı savrulmalar yaşamıştır. Ancak bu çalışmada, Ağaoğlu'nun düşün hayatındaki bu dönüşümler ve savrulmalar içerisinde ferdiyetçilik fikrinin, farklı dönemlerde farklı yoğunlukta olsa da her zaman kendisine yer bulduğu iddia edilecektir. Liberal düşüncenin temsilcisi olarak incelenecek olan Ağaoğlu, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devlet müdahalesini dışlamayan bir liberalizmin en önemli temsilcisi olmuştur. Büyük Buhran'ın ve Avrupa'da yükselen faşist dalganın ardından liberal düşünce üzerindeki ilginin azalmasına paralel olarak, Ağaoğlu'nun da rejim içerisindeki hareket alanı daralmıştır. Ümmet anlayışından millet anlayışına geçişte değer kazanan fert kavramına yaptığı vurgu ile kendi siyasal pozisyonunu bulan Ağaoğlu, 1930'larda dünyada yükselişe geçecek olan korporatist düşüncenin karşısında da düşüncesini tutarlılıkla korumuştur. Bu nitelikleriyle Ağaoğlu hem bir rejim taraftarı hem de bir rejim muhalifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbest Fırka deneyimi, Kadrocularla ve Mustafa Kemal'le yaptığı tartışmalarda karşılaştığı tavrı da genç Cumhuriyet'in çoğulculuğunun sınırlarını göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Çalışma, Ağaoğlu'nun ferdiyetçi fikrini, hayat hikayesini de içerecek biçimde kronolojik sırayla ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla ilk olarak, Ağaoğlu'nun entelektüel birikiminin oluşmasını sağlayan eğitim hayatı ve bu süreçte olgunlaşmaya başlayan gençlik yılları siyasal düşüncesi tartışılacaktır. Gençlik yıllarında Ağaoğlu'nun Rus, Fransız ve İngiliz ekolleri arasındaki, oryantalist unsurları bir arada barındıran fikri serüveni ele alınacaktır. Osmanlı'ya döndükten hemen sonra, batı medeniyetine adapte olacak elastikiyete sahip olduğunu düşündüğü için Türk milliyetçiliğini savunan Ağaoğlu'nun, Cumhuriyet yıllarında bireye yaptığı vurguyu artırdığı iddia edilecektir. Bu sebeple çalışmanın ikinci bölümünde, İngilizler tarafından esir alınarak Malta'ya götürüldüğü yıllarda kaleme aldığı *Üç Medeniyet* kitabında da görülmeye başlanan ferdiyetçilik fikrinin ortaya çıkışı incelenecektir. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise Ağaoğlu'nun erken Cumhuriyet aydını rolü; ferdiyetçilik düşüncesini ulus devlet inşa sürecinde nasıl savunduğu ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndaki görevleri tartışılacaktır. Rejimin, -Gramsciyen tabirle- organik aydınlarından olan Ağaoğlu'nun, 1929'daki Büyük Buhran sonrasında, Türkiye'de ve dünyada ekonomi politikalarında Devletçilik anlayışının yükselip, ferdiyetçilik düşüncesinin zayıflamasıyla beraber, Çankaya sofralarından uzaklaşması incelenecektir. Ağaoğlu'nun bu kopuşunun entelektüel yansımaları ise Kadro Hareketi'nin öncülerinden Şevket Süreyya ile yürüttüğü devletçilik ve bireycilik tartışması üzerinden ele alınacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise Ağaoğlu'nun liberal kimliğinin tutarlılığı kaleme aldığı ütöpik romanı *Serbest İnsanlar Ülkesi* üzerinden değerlendirilecektir. Bu sayede Ağaoğlu'nun yaşadığı tüm fikri savrulmalar ve dönüşümlere rağmen tutarlı bir bireycilik savunusu yaptığı, ekonomik alanda devletin düzenleyici müdahalesini kabul etmesine rağmen siyasal anlamda bir liberal bir aydın olduğu iddia edilecektir.

2. HAYATI VE FİKRİ SERÜVENİ

Ahmet Ağaoğlu 1869 yılında Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki şuşa kentinde doğmuştur. Karabağ'ın seçkin bir ailesinin mensubu olan Ağaoğlu, ilkokulu Müslüman mahalle mektebinde okumuş, burada müfredat gereği Farsça ve Türkçe gramer dersleri, bunun yanı sıra özel bir hocadan da Arapça dersleri almıştır. İlkokulu bitirdikten sonra babasından ve ailesi üzerinde oldukça etkili olan amcasından habersiz, anne ve dayısının desteği ile özel Rusça dersleri almış, akabinde şehirdeki tek modern eğitim veren ve az sayıda Müslüman öğrencisi olan Rus ortaokuluna girmiştir. Çocukluk yıllarında öğrendiği bu diller, ileride Doğu ve Batı medeniyetlerine dair çalışmalar yapabilmesini sağlamıştır. Ortaokulun ardından Bakü'deki tek Rus Lisesi olan “*Realni Uilişçe*” ye kaydolmuştur. Kırkı Ermeni, beşi Türk olmak üzere, toplam kırk beş öğrencisi bulunan okulda Ağaoğlu ve diğer Türk arkadaşları, dönemin siyasi konjonktürünü bireysel hayatlarında tecrübe etmişler; diğer etnik kökenden arkadaşlarının aşağılamalarına ve zorbalıklarına maruz kalmışlardır. Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, son seneye kadar okulda kalan tek Türk öğrenci kendisi olmuştur, diğerleri ise maruz kaldıkları kötü muamele ve aşağılamalar karşısında okulu bırakmışlardır (Akçuraoğlu, 2009: 443).

Ağaoğlu son senesinde, 1887 yılında, liseyi Rus Jimnazında tamamlamaya karar vermiş ve ileride şekillenecek ferdiyetçilik fikrinin bireysel hayatındaki yansıması olarak ailesine haber vermeksizin, devrimci ve milliyetçi örgütlerin bulunduğu, rejim aleyhtarı düşüncelerin eğitim çevrelerinde yaygın olarak benimsendiği bir bölge olan Tiflis'e gitmiştir. Siyasi fikirleri olgunlaşmaya başlayan Ağaoğlu, burada Batı ve Rus edebiyatıyla tanışmış, arkadaşları aracılığıyla sosyalist ve popülist eğilimleri olan Narodnik'lerin (Halkçılar) gizli toplantılarına katılmaya başlamıştır. Sonraları liberal düşüncenin önemli temsilcilerinden biri olduğunu söyleyeceğimiz Ağaoğlu'nun bu dönemde edindiği bilgi ve birikimin sonraki düşüncelerini sınırlı da olsa etkilediğini öne sürmek mümkündür. Keza aşağıda tartışılacağı üzere, Ağaoğlu'nun savunduğu liberalizmin devletle ilişkisi, klasik liberalizmin tariflediği “gece bekçisi” devlet statüsünde değil, daha düzenleyici ve müdahaleci bir devlet anlayışına yakındır. Bu fikri, kuşkusuz diğer birçok nedenle birlikte, gençlik yıllarında yakınlaştığı Narodniklerin etkisi olarak görmek de mümkündür.

Tiflis'e gittiği sene liseyi bitiren Ağaoğlu, sonrasında yükseköğrenim için Petersburg'a gitmiş ve “*Politeknik Enstitü*”ye kaydolmuş ancak henüz ilk senesinde okulu bırakmaya ve Paris'e gitmeye karar vermiştir. 1888 yılının başlarında, Tiflis'te yakınlık kurduğu örgütlerin düşüncelerinden etkilenmiş olarak, otokratik rejime düşmanlık ve liberal Rus düşüncesine hayranlık duyarak Paris'e gitmiştir. Seçmiş olduğu eğitim kariyeriyle beraber, dönemin bölgesindeki aydın ve düşünürlerden ayrışmaya başlamış, yeni nesil aydınların temsilcilerinden olmuştur. Zira bu zamana kadar Kafkasya'dan, İşlam ülkelerine gidip geleneksel eğitim gören gençler olmuştur, fakat Ağaoğlu, bu bölgeden Avrupa ülkesine modern eğitim görmeye gitmeye başlayan ilk kuşağın az sayıdaki temsilcilerindedir. Bu nesil bize aynı zamanda, Kafkasya'da ilginin artık İşlami ilimlerden, pozitif ve teknik bilimlere doğru kaydığını da göstermektedir.

Ağaoğlu, Paris'te Fransızcasını geliştirdikten sonra *Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi*'ne ve *Collège de France* girmiştir. Burada hukuk eğitiminin yanı sıra, çocukluk yıllarında öğrendiği dillerin de kolaylaştırıcı etkisiyle Doğu dinleri ve Doğu uygarlıkları tarihi üzerine de yoğunlaşmıştır. Doğu ülkelerinden gelen birisi olan Ağaoğlu, Batı'da oryantalist çalışmalara katılan sayılı kişiler arasına girmiştir. Bu alışmalarda İşran dini ve kültürü üzerine çalışmalar yapan hocası James Demester onu himayesi altına almış ve Paris'in önde gelen entelektüel toplulukların içine girmesine yardımcı olmuştur. Bu sayede Ağaoğlu üniversite öğrencisi olmasına rağmen *Journal des Débats* gazetesi için röportajlar yapmaya başlamış ve gazetenin İşran muhabirliğini üstlenmiştir. Bu gazetenin yanı sıra fikir yazıları *La Nouvelle Revue*, *Revue Politique et Littéraire* gibi dergilerde de yayınlanmaya başlamıştır. Ayrıca kendi yurdu olan Kafkasya'da yayınlanan *Kaspi* ve *Kafkas* gazetelerine de belirli aralıklarla yazılar göndermiştir.

Paris yıllarında Ağaoğlu, katıldığı Oryantalist çalışmaların da etkisi nedeniyle Fars kimliğini, diğer kimliklerin üzerinde konumlandırmıştır. Fars kimliğini, diğer doğulu kimlikler olarak gördüğu Osmanlı-Türk ve Arap-İşlam kimliklerine nazaran daha gelişmiş bir medeniyet olarak kabul etmesi, dahil olduğu Oryantalist grupların yaptığı çalışmalardan kaynaklanmaktadır. Daha sonraları Türk milliyetçiliği düşüncesini öne çıkaracak olan Ağaoğlu'nun bu dönemde, Müslüman dünyaya, İşran'a ve

Şiiliğe olmak üzere üçlü bir aidiyeti savunduğu görülmektedir. Türkleri, İslam'ı ele geçirdiklerinde henüz barbar olan ve kadının tamamen hor görülmesine neden olan bir kavim olarak tanımlamaktadır (Georgeon, 2006: 106-107).

1890'ların başında doğunun geri kalmışlığı üzerine yazdığı yazılarda, batı kültürü ile doğu kültürünü karşılaştırmıştır. Doğunun geri kalmışlığının kaynağı olarak da İran ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi, bireyin gelişmesini engelleyen despot rejimler tarafından yönetilmesi olduğunu ortaya koymuştur. Hatta İran Şahı Nasreddin'den kibirli, despot bir doğulu olarak bahsederken, Fransız kralı Carnot'tan özgür bir ülkenin sade, özgüvenli bir temsilcisi olarak söz etmektedir (Akçuraoğlu, 2009: 446). Doğu ile batı arasındaki farka ilişkin yaptığı tespit, Ağaoğlu'nun düşün hayatının geri kalanında temel dayanak noktası olarak kullanacağı ferdiyetçilik fikrini merkeze alması bakımından da ayrıca önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışmanın da bundan sonraki her kısmında Ağaoğlu'nun ferdiyetçi düşüncesinin izlerine rastlamak mümkün olacaktır.

Ağaoğlu 1888'de gittiği Paris'ten altı yıl sonra, 1894'te, tekrar Kafkasya'ya dönmüştür. Tiflis'te bir jimnazda Fransızca dersleri vermeye başlamış ve modern Batı düşüncesinin Kafkasya'ya girmesine öncülük eden isimler arasında olmuştur. Azerbaycan'ın Azerice yayınlanan ilk büyük gazetesi "*Hayat*", Hüseyinzade Ali ve Ali Merdan Topçu ile birlikte çıkarmışlardır. 1905'te Japonya'nın Rusya karşısındaki zaferi, Kafkasya'daki toplumların kafasında, o güne kadar oluşmuş olan yenilmez Hristiyan Avrupa imajının yıkılmasına ve milli hareketin güçlenmesine neden olmuştur. Bu siyasal atmosferden etkilenen Ahmet Ağaoğlu, Azeri Cedid hareketinin önemli isimlerinden biri olmuştur. 1905 devriminin ardında da *İrşad* ve *Terakki* adlı gazeteleri çıkarmıştır. Azerbaycan'ın en etkili gazetelerinden haline gelen *İrşad*, anayasal-demokratik, liberal bir çizgidedir. Ağaoğlu *İrşad*'ın görevini bir yandan Rus hükümetine karşı Türklerin siyasal ve hukuki hakları için mücadele etmek diğer yandan ise halkı ilim ve irfana ısındırmaya çalışmak olarak tanımlamıştır (Akçuraoğlu, 2009: 450-451).

Ağaoğlu basın aracılığıyla Osmanlı'daki muhalif Jön Türklerle, Kafkasyalı aydınlar arasında aracı rolünü üstlenmiştir. Osmanlı'daki gelişmeleri de bu sayede yakından izleyebilmiştir. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetin ardından Osmanlı, Ağaoğlu için bir cazibe merkezine dönüşmüştür. Zira çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, geçiş dönemi tartışmaları düşüncelerin hayata geçirilmesi için uygun bir alan oluşturmaktadır. Ağaoğlu da yeni dönemde fikirlerine yaşam alanı oluşturmak hedefiyle 1909 yılında İstanbul'a gelmiş ve İttihatçıların arasına katılmıştır. Geldiği sene Maarif Nezareti müfettişliği, Süleymaniye Kütüphanesi müdürlüğü gibi bazı memuriyet görevleri almıştır. 1910 yılında da Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmiştir. 1911 yılında yayımlanmaya başlayan ve kendisinin de kurucu üyeleri arasında bulunduğu Türk Ocağı'nın yayın organı *Türk Yurdu*'nda yazmaya başlamıştır. Bu yıllardan itibaren geçmişindeki, özellikle Paris yıllarındaki, görüşlerinden ciddi anlamda kopuşlar yaşamaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte artık Ağaoğlu'nun Müslüman, İran ve Şiilik aidiyetlerinden değil, İttihatçı ve Türkçü aidiyetlerinden bahsetmemiz mümkündür. I. Dünya Savaşı çıktığında Ağaoğlu her iki cephenin de genel Müslüman çıkarlarını korumayacağını görse de Pan- İslamist ve Pan- Türkist hareketlerin gelişimine yardımcı olan Almanlara karşı İttihatçıların duyduğu sempatiye kayıtsız kalamamıştır. Fransızca yayınlanan günlük *Le Jeune Turc* gazetesinde İngilizler aleyhinde yazılar yazmıştır.

Aslında İngilizler, ferdiyetçilik fikrine olan inancını bildiğimiz Ağaoğlu için fikri açıdan daha uygun görünse de Ağaoğlu'nun yıkılmak üzere olan bir İmparatorluğun mensubu olarak, daha pragmatik bir tercihte bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim savaşın son dönemlerinde İngilizlerin Azerbaycan bağımsızlığını tanınması, Almanların ve Bolşeviklerin ise buna yanaşmaması Ağaoğlu'nun görüşlerinde değişiklik olmasına da neden olmuştur. Azeri Hükümeti'nin askeri yardım talebi doğrultusunda Osmanlı'dan gönderilen birlikle beraber Azerbaycan'a dönen Ağaoğlu, burada İngilizler lehine bazı yazılar kaleme almıştır. Ancak bu yazılar Ağaoğlu'nun, 1918 yılında İstanbul üzerinden Paris'e gidecekken, İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklanmasına engel olmamıştır. 24 Mayıs 1919 günü yapılan sorgudan hapisaneye geri dönerken Ağaoğlu'na refakat eden çavuş eğer isterse ıssız sokaklardan geçebileceğini ve o sırada kaçarsa da görmezden geleceğine dair teklifte bulunmuştur. Ancak, Ağaoğlu "*başımı belaya sokmaktan başka neye yarar?*" diyerek bu teklifi reddetmiştir (Ağaoğlu, 2010: 55). Bu olaydan dört gün sonra da hatıralarına "*bugün sabah bizi*

alelacele kaldırdılar. Malta'ya gideceğiz! Bu haber bizi yıldırım gibi çarptı! Namussuz alçak hkmet!" notunu düşmüştür. (Ağaoğlu, 2010: 83).

3. LİBERAL BİR AYDININ DOĐUŐU: MALTA YILLARI

1919 yılında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde “*Ermeni kıyımını teşvik edici yazılar kaleme almak*” gerekçesiyle Malta'ya sürgüne gönderilmiş gibi gözükse de sürgünün asıl nedeninin I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler aleyhine yazmış olduğu yazılar olduğunu söylemek daha gerçekçi gözükmektedir. İngiliz yetkililere koşullarla ilgili en çok mukavemet eden kişilerden olması nedeniyle Ağaoğlu'nun sürgün hayatı pek kolay geçmemiştir. Buna karşılık sürgündeki kişiler arasında İngiliz hayat tarzını en hararetle savunan kişi de kendisi olmuştur. Sürgün arkadaşlarının çoğunun İttihat ve Terakki kadrolarının aydınları olduğunu da göz önünde bulundurursak, buranın adeta bir akademi ortamına dönüşmüş olması hiç şaşırtıcı değildir. Bu ortamda sürgünler yabancı dil öğrenmiş, İngiliz yaşam tarzı hakkında gözlem yapmış ve dünyadaki diğer siyasi hareketleri üzerine tartışmalar yürütmüşlerdir. Bu tartışmalar Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir milletin aydınlarının kendilerini tartışması gibi de görülebilir. Ancak, Ağaoğlu bu dönemde adadakilere bir bütünlük içerisinde olmadığını, iki yıl boyunca ortak hiçbir hareketin olmadığını, buna rağmen hiç kimsenin de vatanına ihanet edecek kadar ktlmediğini söylemektedir (Ağaoğlu, 1972: 56).

Ağaoğlu bu dönemde yazdığı * Medeniyet* kitabıyla Doğu ve Batı arasındaki gelişmişlik farkını ortaya koymuş ve çözüm olarak bireyin ne çıktığı İngiliz liberalizmini model olarak almıştır. Bu kitabı, Ağaoğlu'nun fikri serüvenindeki dönüm noktası olarak ele alınabilir. * Medeniyet* ile birlikte Ahmet Ağaoğlu'nun liberal ve ferdiyetçi kimliği tam anlamıyla oluşmaya başlamış ve bundan sonra da istikrarlı biçimde bu kimliğine sahip çıkmıştır. Ağaoğlu kitabında medeniyeti, hayat tarzı olarak çok geniş bir şekilde anlamlandırmış ve yeryüzünde var olan üç farklı medeniyetin olduğunu iddia etmiştir. Bu medeniyetlerden gerek tarihsel gerek nüfus bakımından ilki, Hindistan, in, Kore ve Japonya'yı kapsayan 200 milyon nüfuslu *Buda-Brahman* medeniyetidir. İkincisi, Amerika, Avrupa ve Avustralya'yı kapsayan *Batı* medeniyetidir, sonuncusu da Afrika'nın neredeyse tamamı, Asya ve Avrupa'nın bir kısmını kapsayan *İslam* medeniyetidir. Bu medeniyetlerden ikincisinin, İslam ve Buda-Brahman medeniyetlerine karşı her şeyiyle üstünlük kurduğunu söylemiştir. Buna karşılık, İslam medeniyetinin de Batı medeniyeti seviyesine çıkma şansının bulunduğunu ve bunun da ancak onu olduğu gibi kabul etmekle mümkün olacağını; parça parça alınarak bir neticeye ulaşılamayacağını belirtmiştir. (Ağaoğlu, 1972: 12). Diğer bir deyişle Ağaoğlu, geçiş dönemi düşünürü olarak, sürgün yıllarında da kendi medeniyetini, muasır medeniyet seviyesine taşımanın yollarını aramış ve çözüm nerileri sunmaya gayret etmiştir.

Ağaoğlu bu görüşüyle İttihat Terakki'den beri birlikte çalıştığı ve sürgün yıllarını birlikte geçirdiği Ziya Gökalp'ten ve İttihatçıların temsil ettiği fikirlerden uzaklaşmıştır. Aslında Ağaoğlu'nun Batı medeniyetini bir bütün olarak kabul etmek gerektiğine dair düşüncesi, Ziya Gökalp'in Türk kimliğini korumak adına yaptığı hars ve medeniyet ayırımının karşında duran bir anlayışı temsil etmiştir. Ağaoğlu'nun bu ayırımı anlamsız bulma nedeni ise, ölümsüz bir öz kimlikten bahsetmenin mümkün olamayacağı iddiasından kaynaklanmaktadır. Tüm milletlerin bir dönüşüm içerisinde olduğunu ve öz ile tanımlanamayacağını doğrulamak için “*Tarihinde dinini en aşağı iki kere değişmeyen hangi millet vardır?*” sorusunu sorar (Ağaoğlu, 1972: 14). Ağaoğlu bu dönemde Türklüğü, Fars medeniyetine göre de geri kalmış bulmaktadır. Bunun nedenlerinden biri olarak gördüğü çevreye aşırı duyarlılık ve asimilasyon eğilimi, aynı zamanda Türklerin, Batı medeniyetine kolay uyum sağlayabilmesi için de bir fırsat oluşturduğunu savunmuştur (Bora, 2017: 200-201)

Ağaoğlu, Batı medeniyetinin diğer iki medeniyete galebe çalmış olmasının başlıca nedenini Batının ferde verdiği değerle açıklamıştır. Ferdin başarılı olmasını ise, ortak duygu ve düşüncelerini paylaştığı bir cemiyetin içerisinde kendine güvenerek şahsi teşebbüslerde bulunma cesaretini göstermesine bağlamıştır. Osmanlı'da ise aile, okul, din, edebiyat, müzik, tiyatro gibi cemiyetin kurucu ögelerinin eksiklikleri ve yanlışlıkları yüzünden ferdin bu cesareti göstermesi mümkün değildir. Cemiyet yapısının en önemli halkası olarak gördüğü aile ve okul Osmanlı'da kısıtlamalarla ve korkutarak, özgüveni eksik, dışa kapalı bireyler yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra dinin yalnızca “*nasıl ibadet edilir?*” sorusuna cevap verecek şekilde öğretilmesi, ahlaki değerlerin öneminin vurgulanmaması ve ayrıca İslam dininin, Hristiyanlıktan farklı olarak çok fazla dnyev işlere

karışması ferdin gelişimini engellemiştir. Ağaoğlu Osmanlı'daki bir başka eksiklik olarak da edebiyatın zayıf kalmasını işaretlemiştir. Özellikle Rus yazarların romanlarında yer verdiği kadın karakterleri, sadece birer hayal ürünü olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, bir süre sonra hayatın bu roman karakterlerini taklit ederek devam etmesini örnekleyerek edebiyatın, ferdin gelişimi açısından ne kadar işlevsel bir araç olduğunu göstermiştir. Bir başka eksiklik olarak gördüğü Osmanlı müziğinde ise, yaygın olarak kullanılan saz, ney ve ud gibi aletlerin çıkardığı hüznü sesleri, cemiyetin kendi ezilmişliğinin yansıması olarak görmüş ve artık daha mağrur, Batı tarzında, bir müziğin yaygınlaşmasının cemiyetin gelişmesine daha fazla katkı sağlayacağını belirtmiştir.

Tüm bunlardan farklı olarak, Osmanlı aydınlarının kullandığı “*Fert yok, padişah var, hak yok, vazife var*” ilkesinin aslında “*kimse yok, padişah var, hak yok, keyif var*” anlamına geldiğini ve “*fertsiz bir cemiyet düşünmek, elsiz, ayaksız, başsız ve gövdesiz bir insan düşünmek*” demek olduğunu ve bir an önce bu çürümüş ilkedен vazgeçilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. (Ağaoğlu, 1972: 86-87). Ağaoğlu'nun bireyin gelişimiyle, cemiyetin gelişmişliği arasında kurduğu paralelliği, Paris yıllarında, İran üzerine yazdığı yazılardan da hatırlıyoruz. Bundan sonra da ömrünün sonuna kadar bu görüşünde değişiklik olmayacak ve daha sonra değinilecek olan Serbest Fırka deneyimini ve yazdığı “*Serbest İnsanlar Ülkesinde*” isimli ütöpik romanı da bu görüş üzerinden kuracaktır.

4. MİLLİ MÜCADELE NEFERLERİ ARASINDA BİR LİBERAL

Ağaoğlu'nun sürgün yılları 28 Mayıs 1921 günü -kendi deyişiyle- “*Ankara'nın kuvvetli ve hamiyetli müdahalesi ile*” sonlanmış ve İstanbul'a dönmüştür. Ağaoğlu, İstanbul'a döner dönmez aldığı bir mektupta Ağaoğlu'na, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başkanı Neriman Bey tarafından, Azerbaycan'da üst düzey devlet yöneticiliği teklif edilmiştir. Ağaoğlu bu teklifi reddetme gerekçelerini şöyle sıralamıştır:

- 1) Temsil ettiğiniz fikir sistemine katılmamaktayım
- 2) Türkler için tek kurtuluş imkânının Osmanlı Türklüğünde bulunduğu hakkında sizce de bilinen eski fikir ve kanaatim
- 3) Beni esaretten kurtararak bana yeniden can ve varlık vermiş olan Ankara'ya koşmanın benim için bir namus borcu olduğu fikrim (Ağaoğlu, 2010: 141).

Ağaoğlu (2010: 142) nasıl olduğunu bilmediği, daha önce hiç görmediği Ankara için “*benim dostum, her gece ruhumda beslediğim, yaşadığım idealim olmuştu*” tanımlamasını yapmıştır. Nitekim, İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Ankara'ya gitmiş ve Millî Mücadele'ye katılmıştır. İlk olarak, Karadeniz kıyısı boyunca, Kars'a kadar, Millî Mücadele propagandasını yapma görevini üstlenmiştir. Bu çalışmalarındaki başarısının ardından 1921-1923 yılları arası Matbuat Umum Müdürlüğü'ne getirilmiş ve aynı zamanda Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarlığını yürütmüştür. Müdürlükten istifasından sonra II. ve III. dönem Kars milletvekilliği yapmış ve bu dönemde Ankara Hukuk Mektebi'nde ders vermiştir. 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkasının program ve nizamnamesini yazan heyet içerisinde yer almıştır. 1921 ve 1924 Anayasa değişiklikleri için oluşturulan anayasa komisyonu içerisinde de çalışmalara katılmıştır. Ağaoğlu bu çalışmalarda Kemalist rejime ve Mustafa Kemal'e bağlılığını her fırsatta vurgulasa da kendine has yaklaşımını sergilemekten de geri kalmamıştır. 1926 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e ve Başvekil olan İsmet Paşa'ya verdiği rapor tam da rejim içerisindeki muhalif tavrını ortaya koyar niteliktedir.

Raporda, devletin hiçbir işlevi kalmamış, ancak asırlardır içine işlemiş esaslarının, dört beş yıl içerisinde köklerinden sökülüp atılmış olmasının önemini vurgulamıştır. Fakat bunların yerlerine yeni esasların konulmamasının, devletin muallak bir vaziyette kalmasına neden olduğuna ve bu yüzden manevi bir prestij kaybına uğradığına dikkat çekmiştir. Ağaoğlu inkılâbın prestijini korumayı devlet ve inkılâp için ölüm kalım meselesi olarak görmüştür. Bu prestij kaybının nedenlerini de şu üç maddede sıralamıştır:

1. Feragati nefis kifayetsizliği, (kendinden ödün vermede yoksunluk)
2. Fırkanın ataleti
3. Mütakabil murakkebenin mefkudiyeti. (Karşılıklı denetimin olmaması) (Ağaoğlu, 1950: 38-39).

Prestij kaybının nedenlerini sıraladıktan sonra Ağaoğlu, partinin yapısının değiştirilmesinin ve divanın “*firkaya mensup en muktedir ve en mutemet zevattan*” oluşturulmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. İlk başta yapılması gereken hareketin ise firkanın çalıştığını halka göstermek olduğunu belirtmiştir. Zira Ağaoğlu, Firkanın yalnızca çalışmakla bugünkü durgunluğu üzerinden atamayacağına, etrafa güven verilmediği ve partiye dönük inancın tazelenmediği durumlarda inkılapların tehlikeye gireceğini savunmuştur (Ağaoğlu, 1950: 43). Diğer bir ifadeyle yurttaşları birer birey olarak kabul edip onların her birini yaşanan dönüşüme ikna etmek gerektiğini savunarak, aslında ferdiyetçi düşüncesinin bir sonucunu eleştiri olarak yöneltmiştir.

Ağaoğlu’na göre, bu yıllarda Cumhuriyetin geçen hkmetinin yaşadığı ekonomik kriz ve bu krizle mücadele biçimleri de rejimin itibar kaybına yol açmıştır. Çünkü Cumhuriyetin kadroları, Türkiye’ye karşı uygulanan boykotu i kaynaklara yönelerek aşmaya çalışmıştır. İçeride de kaynak olarak, artırılabilecek vergilerden başka hiçbir Şey olmaması iyi düşünülmeden konulan vergileri beraberinde getirmiş ve milletin üzerine katlanılması zor ykler yüklemiştir. Halkın bunu kabul etmesinin tek sebebini, Mustafa Kemal’in halk üzerindeki olumlu itibarı olarak gören Ağaoğlu, bu itibarın gittikçe zedelendiğine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Batıcı ve liberal bir aydın olan Ağaoğlu’nun, vergilerin azaltılmasını ve kendi böyle ifade etmese de serbest piyasa ekonomisini benimsenmesini talep ettiği anlaşılmaktadır.

1926 raporunun dikkat çeken bir başka yanı ise 1930 yılında kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda demokrat kimliği ile öne çıkacak olan Ahmet Ağaoğlu’nun kitlelere bakış aıdır. Raporda kendisinin demokrat olmadığını ifade eden Ağaoğlu, kitlelere de inancının olmadığını ifade etmektedir. Kitlelerin talepleri karşısında her zaman güçlü bir devletin olması gerektiğini savunmuştur (Ağaoğlu, 1950: 43). Aslında bu noktada Ağaoğlu’nun halkı ya da kitleyi kategorik olarak reddeden bir fikir insanı olarak ele almak doğru olmayacaktır. Onun için sorun, Osmanlı’nın bireyi yok sayan bakiyesinden kaynaklanmaktadır. Çağdaş medeniyet olarak adlandırdığı batı toplumlarında, ideolojiler ve fikir temelli hareketler topluma etki ederek, ona yön verebilmektedir. Buna karşın Türkiye bu hususta başarılı olamamaktadır. Çünkü imparatorluk yıllarından alışkanlıkla toplumu birlikte bütün kılan cinsiyetler arasında ilişki zayıftır. Ağaoğlu’na sorunun temelinde yatan haremle sadece haremle, selamlığın ise sadece selamlıkla sosyalleşmesinde vuku bulan bölünmedir; bu ise fikri ve ruhi münasebetleri olanaksız kılmasıdır (Ağaoğlu, 1972: 99). Türkiye’nin miras aldığı, ferdin kendisini var edemediği, toplumun ise parçalı ve kopuk olduğu bu yapı neticesinde Ağaoğlu kendisinin demokrat olmadığını ve kitlelerin başarılı olamayacağını belirtmiştir. Bireyin olgunlaşmadığı toplumda reddettiği demokratlık, aynı zamanda güçlü hükümeti de zorunlu kılmaktadır. Ancak vardığı bu sonuçta kuvvetli hkmet demenin her Şeyi keyfince yapabilecek bir hkmet demekle aynı Şey olmadığının, aksi takdirde bunun Őahsi hkmet anlamına geleceğinin Őerhini de dşmştir. Bu düşünceler doğrultusunda hazırladığı raporda da mühim olanın parti içinde ya da dışında bir divan kurulup partinin faaliyetlerini denetlemesi ve halka bu konuda güven verebilmesinin önemi vurgulamış. Ancak bu sayede ferdin gelişiminin ve siyasete katılımının nnn açılacağını ne srmştir.

Ağaoğlu demokrasi anlayışını, çoğunluğun düşüncelerinin ve isteklerinin yaşamı etkileyebilmesini sağlamak olarak çerçevelemiştir (Ağaoğlu, 1942: 44). Bu demokrasi anlayışını Ağaoğlu “*halkı, milleti, kylc*” olarak tanımlamış ve devamında hak eşitliği ve görevlerin liyakate göre dağıtılmasını demokrasinin kuralları olarak belirlemiştir. Bunun dışında kalan her türlü hükümeti oligarşi, hükümeti Őahsiye veya istibdat olarak değerlendirmiştir. Ağaoğlu, hazırlamış olduğu bu raporun Gazi tarafından çok olumlu karşılandığını, ilk zamanlarda bazı düzenlemeler yapıldığını ancak daha sonra bir kenara atıldığını gözlemiştir. Rapor, Ağaoğlu’nun Paris yıllarından itibaren örmeye başladığı güçlü fert fikrine eklediği demokrasi görüşleriyle, Serbest Cumhuriyet Fırkasına giden yolda önemli bir kilometre taşı olarak görülebilir.

5. KEMALİZM’DEN MUHALEFETE: SERBEST CUMHURİYET FIRKASI DENEYİMİ

1929 buhranı ile Dünya’da liberalizm gerileme dönemine girmiş, otoriter rejimler g kazanmaya ve devletler iktisadi alana daha fazla müdahale etmeye başlamışlardır. Bu dönemde Buhranın Türkiye’ye en önemli yansımalarından biri, nüfusun büyük çoğunluğu tarımla geçinen ülkede, tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşürülmüş olmasıdır. Klasik liberalizmin “*birakınız yapsınlar,*

birakınız geçsinler” anlayışının korporatizm karşısında geri çekildiği bu dönemde, Türkiye’de de politik süreç dünyadan farklı işlememiştir. Ağaoğlu’nun 1926 raporunda bahsettiği, vergilerin artırılması, yoksulluğun artması, ekonomik gelişimin beklenenden yavaş gerçekleşmesi gibi hoşnutsuzluklar bu yıllarda doruk noktasına ulaşmıştır. Ağaoğlu, Mustafa Kemal’in, çevresindekilerin ülkeyi sorunsuz gibi göstermesinden dolayı, bu hoşnutsuzluklardan habersiz olduğunu, halkın hâlâ Halk Fırkası’na gönülden bağlı sandığını iddia etmektedir. Oysa Ağaoğlu’na göre halk ile fırka arasındaki manevi bağ çözülmüştür. Halk korku ve Gazi’ye olan minnet duygusu nedeniyle Halk Fırkası’na teveccüh gösterir gibi yapmayı sürdürmektedir (Ağaoğlu, 1950: 45-46).

Ağaoğlu’nun bu konuda haklı olma olasılığı çok yüksek ancak Mustafa Kemal’in olup bitenden tümünden habersiz olması pek olası gözüküyor. Bu durumdan sınırlı da olsa haberdar olduğundan olacak ki; toplumsal rahatsızlıkların ve taleplerin dillendirilebilmesi için güvenilir bir muhalefet oluşturmaya çalışmıştır. Partinin ismi, finansal desteği ve üyeleri de bizzat Mustafa Kemal tarafından belirlenmiştir. Parti isminin tam olarak nasıl konulduğu hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Ağaoğlu, Recep (Peker) Bey’den aktardığına göre, fırka kurulmadan önce ismi ve Ağaoğlu’nun fırka içerisinde yer alacağı belirlenmiştir. Hatta Ağaoğlu fırkaya Serbest isminin verilmesinin sebebi olarak kendisini görmektedir. Zira Atatürk’ün sıkı bir liberal olduğu için Ağaoğlu’nun da bu partide yer alması gerektiğini düşünerek onu davet ettiği konuşmasında, Ağaoğlu bu partiye Serbest ve Liberal ismini önermiştir (Ağaoğlu, 1950: 29).

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) Yalova’da düzenlenen bir baloda Mustafa Kemal’in, Fethi Okyar ile Ahmet Ağaoğlu’na yaptığı emrivaki ile kurulmuştur. Fethi Bey, kendini ve partiyi garanti altına almak ve meşru bir zemin üzerinde Mustafa Kemal’e bağlılığını göstermek için Mustafa Kemal’den gazetede neşrolunacak bir mektup ister. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve Fethi Bey, önce Fethi Bey’in parti kurmak istediğine dair bir mektup ve sonrasında da Mustafa Kemal’in bundan ne kadar memnun kalacağına dair mektup² yazarlar. Ancak Ağaoğlu’nun Serbest Fırka’nın kuruluş şekline dair ve kendisinin bu fırka içerisine konumlandırılışına karşı bazı itirazları olmuştur. Partiyi sunî bulduğunu ve Mustafa Kemal’in olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan (CHF) ayrılmak istemediğini açıkça belirtmiştir. Mustafa Kemal’in doğrudan Profesör Bey hitabıyla Ağaoğlu’na görüşünü sorması üzerine Ağaoğlu, firkanın danışıklı oluşturulmasının serbest kimliğine aykırı olduğunu belirtmiştir (Ağaoğlu, 1950: 23-24). Ağaoğlu bu itirazlarına rağmen partiye girmeye razı olmuş ancak, ilk zamanlarda partinin Halk Fırkası’ndan farkını anlamakta güçlük çekmiştir. Çünkü, zaten CHF’nin 29 maddeden oluşan Teşkilatı Esasiye Kanunu’nda devletçilik ile ilgili hiçbir ibare yoktur. Özellikle 1920’li yılların ortalarında dünya ekonomik sistemiyle paralel olarak CHF’nin de liberal bir parti olduğunu düşünen Ağaoğlu, 1923 yılından beri milletvekili olduğu eski partisinin devletçi bir parti olduğunu İsmet İnönü’nün, SCF’nin kurulmasından sonra Sivas’ta yaptığı konuşma ile öğrenmiştir. Dolayısıyla yeni partisinin isminin ne anlama geldiğini de CHF’nin devletçi olduğunu açıklaması ile fark edebilmiştir. İsmet Paşa’nın Sivas’ta yaptığı bu konuşma, SCF için bazı zorlukları da ortaya çıkarmıştır. Arada belirginleşen fark kamuoyunda yeni partiyi desteklemenin doğru olmayacağı gibi bir hava yaratmıştır. Mustafa Kemal artık partiye girecek kişi bulmakta zorluk çekmeye başlamıştır. Nitekim SCF’na geçenlerin sayısı sadece 13’te kalmıştır. Mustafa Kemal, kardeşi Makbule Hanım’ın da bu partiye katılımına önyak olarak kamuoyundaki bu algıyı kırmaya çalışılmışsa da yeni fırka ile eski fırka arasındaki fark gitgide açılmıştır.

İki parti arasındaki ideolojik makasın açılmasının başlıca sebebi, 1929 buhranı ile krize giren açık ekonomi politikalarına karşılık, diğer ülkelerdeki hükümetler gibi CHF’nin de milliyetçilik ve korumacı ekonomi anlayışına rağbet göstermeye başlamasıdır. Korumacı politikaların krizden çıkış için bir çözüm yolu olarak görülmesi, pazarda hammadde ihracatçısı ve tüketim malı ithalatçısı olarak yer alan Türkiye’nin de bu yola başvurmasına neden olmuştur. Nitekim İsmet Paşa’nın Sivas’taki nutkunda belirttiği gibi CHF, “mutedil devletçilik” dönemine geçmiştir. Mutedil devletçilik kısa bir süre içerisinde, 1931 yılında, mutedillikten arındırılarak devletçilik adı altında CHF’nin altı temel ilkesi içerisinde konumlanmıştır.

² Mektuplar için bkz Ağaoğlu, 1950, s.21-23

Devletılıği savunduğunu alenen beyan eden CHF'ye karşılık Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın 11 maddelik programı³, paradoksal bir biçimde dünyada krize girmiş bir ideoloji olan liberalizmin ana hatlarıyla oluşturulmuştur. İlk maddesinde cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkelerine bağlılığını bildiren program, bireyi ve piyasayı ne çıkarmayı hedeflemiştir. Programda, vergilerin ödeme gücüne göre ayarlanması, iftilere Ziraat Bankası tarafından kredi imknı sağlanması, ihracatın desteklenmesi, devlet tekellerinin mümkün olduğunca azaltılması gibi ekonomik anlamda liberal hedeflerin yanı sıra; yargının hızlandırılması, tek dereceli seçim usulünün tesis edilmesi, kadınların da seçimlere katılımının sağlanması, siyasal ve bürokratik alanın denetlenebilir olması gibi siyasal anlamda liberal hedefler de vardır. Yazılımına bizzat katılmamış olmasına karşın bu programın, Ağaoğlu'nun düşlediği programdan çok farklı olmadığını iddia edebiliriz.

Krizin etkileri kitlelerin siyasal tercihlerini de doğrudan etkilemiş ve bir umut olarak gördükleri yeni partiyi desteklemelerine neden olmuştur. Öyle ki, 12 Ağustos'ta kurulan partinin 4-8 Eylül'de yapılan İzmir mitingine on binlerce kişi katılmıştır. Çeşitli engelleme çabalarına rağmen yapılan mitingde, çıkan olaylar sonucu 14 yaşındaki bir genç lmştir. Ağaoğlu bu mitingde "Yüz bin başlı izdihamın ne kadar korkunç bir varlık" olduğunu ete kemiğe bürünmüş halde deneyimlemiştir. İzmir mitinginde yaşananlar Halk Fırkası ile millet arasındaki bağların zayıflığını, yeni partinin halk tarafından benimsendiğini ve iktidara ciddi anlamda aday olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ancak Ağaoğlu bu derece kuvvetlenen partinin 1 Ekim'de yapılacak yerel seçimlere katılmasını doğru bulmamıştır. Çünkü Ağaoğlu, Gazi'nin psikolojisinin kendi deyimiyile yakından mütalaa ederek, eski fırkasını terk etmediğini ve yeni partiyi adeta bir üvey evlat olarak gördüğünü fark etmiştir (Ağaoğlu, 1950: 35-36).

Ağaoğlu böyle bir durum ile karşı karşıya kalınmaması için, henüz taşra teşkilatlanması dahi örgütlenmemiş partinin, seçimlerde aday belirlemeyeceğini ancak Halk Fırkası isterse Serbest Fırka mensuplarını aday gösterebileceğine dair bir açıklama yapmasını önermiştir (Ağaoğlu, 1950: 36). Ağaoğlu'nun bu nerisi kabul edilmemiş ve parti seçimlere katılmıştır. Gerek seçim sürecinde gerek seçim esnasında türlü baskılarla karşılaşan Serbest Fırka, 502 seçim bölgesinden 22'sini kazanmıştır. Üstelik bu seçim bölgelerin ikisi kent düzeyindeki Silifke ve Samsun'dur. Seçim sonrası da bu bölgelerde baskılar devam etmiş hatta Silifke'nin statüsü ilçeye dnştrlmştir. Seçimin sonuçları Ağaoğlu'nun seçime girmeme konusundaki ekincelerinde ne kadar haklı olduğunu gösterir. Ağaoğlu öngördüklerini yaşamasına rağmen, partinin gittiği yolun ateşli bir savunucusu olmuştur. Seçim sonuçları belli olduktan sonra Mustafa Kemal'in Ağaoğlu'na yönelttiği "İntihapları kazanıyorsanız, değil mi?" sorusu zerine "Gazi ile can sıkıcı bir sofra sohbeti" yapar. Kendisiyle alay edildiğini düşünen Ağaoğlu, idari amirlerin seçimlere müdahale etmeseydi seçimlerin dörtte n kazanabileceklerini ifade eder. Mustafa Kemal konuşmanın devamında Ağaoğlu'na böyle olması gerektiğini aksi takdirde ülkede anarşi ortamının oluşacağını anlatmış ve buna, kendisinin bitaraf kalmasının mümkün olmadığını söylemiştir. Ağaoğlu bunun üzerine geri adım atmamakla birlikte kendi siyasal hayatını noktalamayı teklif etmiştir. Zira bu açıklamayla, kendisini Malta esaretinden kurtaran ve kahraman olarak gördüğü Mustafa Kemal'e karşı bir siyaset rgtlediğine dönük bir ima ile karşılaşmıştır. Ne partisinden ne de Mustafa Kemal'e olan bağlılığından vazgeçmeyeceği gerekisiyle mebusluktan istifa etmeyi önermiştir (Ağaoğlu, 1950: 80-81).

Ağaoğlu'nun 1926 raporuyla birlikte ortaya çıkan tek partili rejime muhalif kimliği, bu dönemden itibaren en st düzeye ulaşmıştır. Ancak bu aşamada dahi Mustafa Kemal'in samimiyetinden şüphe etmemiş ve etrafındakilerce kandırıldığına inanmıştır. 17 Kasım'da parti kapanana kadar istifa etmemiş, kapandıktan sonra CHF'ye tekrar katılmamış ve 1933 tasfiyesine kadar İstanbul niversitesi'nde profesör unvanı ile ders vermiştir. Ancak, siyasal hayattan da uzak kalmamış yazdığı yazılar, çıkardığı gazetelerle muhalif tavrını srdrmştir. Maddi imknsızlıklara rağmen çıkardığı *Akın* gazetesi de bu duruşunun bir ürünü olmuştur. 29 Mayıs 1933 tarihinde ilk sayısı yayımlanan gazetenin ömrü uzun olmamış ve 24 Eylül 1933 tarihli 119. sayısı ile kapanmış/kapatılmıştır. Ağaoğlu gazetenin gideceği yolu "cumhuriyetçi, halki, laik, inkılapi ve milliyetçi" olarak tanımlamıştır (Uyar, 2005). Görüldüğü zere CHF'nin 1931'de yaptığı 3.

³ Parti programının tam metni için bkz. Osman Okyar; Mehmet Seyitdanlıoğlu, Atatürk, Okyar ve çok Partili Türkiye/ Fethi Okyar'ın Anıları, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2010: 141-142.

Kurultayında benimsediği altı ilkenin beşi Ağaoğlu tarafından da benimsenmiş, yalnızca devletçilik ilkesi benimsenmemiştir.

Gazete ülkede yaşanan çeşitli sorunları, özellikle yolsuzluklarla ilgili konuları ele almıştır. Örneğin Ağaoğlu bir yazısında şeker fiyatlarının yüksek oluşunu eleştirmiş, bunu yaparken ise serbest piyasa ekonomisinin işletilememesini ve karaborsacılığı eleştirmiştir. Bir yandan muhalif kimliğini ortaya koyan bu eleştiri öbür yandan liberal bir aydın olan Ağaoğlu'nun kamuya denetleme rolü verdiğini de gösterir niteliktedir. Ayrıca yapmış olduğu serbest piyasa çağrısı da Ağaoğlu'nun siyasi duruşunun net bir göstergesidir. Ancak İstanbul'daki ekmek fiyatlarındaki artışa karşı belediyeye yaptığı çağrı, kamuya, piyasayı denetleme dengeleme görevi verdiğini de göstermektedir. Zira belediyenin harekete geçerek, piyasayı rantçılardan ve aracılardan temizleme çağrısında bulunmuştur (Uyar, 2005).

Gazetede muhalif yazılarıyla hükümeti ve üyelerini sıklıkla zor durumda bırakan Ağaoğlu'nu Mustafa Kemal, SCF günlerinden sonra uzun süre sofra sohbetlerine çağırmamıştır. Ancak, *Akın*'da yazılanlardan rahatsız olan Mustafa Kemal, Ağaoğlu'nu bir akşam Dolmabahçe'ye davet etmiş ve gecenin ilk zamanlarında iltifatlar yağdırmıştır fakat, ilerleyen saatlerde gazetede bazı makaleleri yüksek sesle okutmuş ve sofradakilere “*bir zat hem Darülfünunda hocalık eder hem de iktidarı tenkit ederse bunun neticeleri iyi olur mu?*” diye sormuştur. Ağaoğlu geri adım atmayınca Mustafa Kemal “*söyle bakalım bu gazeteyi çıkartmak için parayı nereden buldun?*” diye üstelemiştir. Bu olaydan sonra yaşananlar ise Mustafa Kemal ile Ağaoğlu arasındaki kopuşun yaşandığı an olmuş ve Ağaoğlu bu anı eve geldiğinde eşi Sitare Hanım'a şöyle anlatmıştır:

<Paşam, *Akın* nüshaları meydana çıkarak makalelerim okunmaya başladığı zaman gazeteyi kapatmaya karar vermiştim. Fakat mademki böyle bir şüphe var, müfettişlerinizi göndererek parayı nereden, nasıl bulduğumu tahkik etmedikçe gazeteyi kapatmayacağım> dedim. Bunun üzerine Gazi <Demek kafa tutuyorsun> diye bağırdı. <Hem sen unutuyorsun ki bir sığıntısın!> (...) <Paşam, dedim, on sekiz yaşımdan beri Türk Milleti'nin hizmetimdeyim. Bana bu hizmet yolunda birçok defalar, birçok adamlar bu sözü söylediler. Amma şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin noktasına kadar sarstı. Çünkü ötekiler küçük adamlardı. Siz ise bu memleketi kurtarmış insansınız. Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk milletinden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer yandan hududumuzdan iki saat ötedeki halis bir Türk'e sığıntı diyebiliyorsunuz. Bu ne korkunç tezattır ve niçin Allah bana sizi böyle bir tezat uçurumu içinde göstermek felaketini nasip etti.> bu sözleri söyler söylemez ayağa kalktum. Tam bu sırada beklemediğim bir şey oldu. Atatürk de ayağa kalkarak boynuma sarıldı, <Sen beni yanlış anladın, öyle demek istemedim> diyerek yüzümü gözümü öpmeye başladı. Fakat orada duracak halde değildim. Hiçbir şey söylemeden çıkıp geldim. (Ağaoğlu, 1969: 211-212).

Bu olaydan birkaç hafta sonra *Akın* gazetesinde, CHF'nin yarı resmi yayın organı olan Hâkimiyeti Milliye'yi gazete gibi değil hükümetin sözcüsü gibi davranmasından dolayı eleştirmiş ve “*kelimeleri kendi seçer, fikirlerde papağandır*” benzetmesini yapmıştır. Deyim yerindeyse bu da bardağı taşıran son damla olmuştur. 24 Eylül 1933 günü çıkarılan 119. sayıdan sonra bir daha yayımlanmamıştır. *Akın* gazetesindeki eleştiriler Ağaoğlu'nun liberal düşüncelerinin birer tezahürü niteliğindedir. Gerek 1926 yılında sunduğu rapor ile gerekse 1930 yılında yazdığı *Serbest İnsanlar Ülkesinde* kitabıyla paralellik içerisinde olduğu açıktır.

6. KADRO DERGİSİNE KARŞI DEVLET VE FERT

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesinin ardından Fethi Bey, kendisine çok fazla hücum edileceği için Mustafa Kemal'e gazete çıkarmak istediğini bildirmesi üzerine Mustafa Kemal, buna gerek olmadığını ve kendisinin bunu engelleyeceğini söylemiştir. “*Ben Fethi Bey'in mesuliyetini üzerime aldım; başka da kimsenin mesuliyetini üzerime almadım*” demiştir (Okyar ve Seyitdanlıoğlu, 2010). Ağaoğlu ise hem böyle bir korumaya sahip değildir hem de CHF'na dönmeyerek şimşekleri ikinci defa üzerine çekmiştir. Bunun yanı sıra 1930'larda dünyada devletçi

yönetimlerin yükselmesi ve otoriter rejimlerin ortaya çıkıyor olması liberal bir muhalif olan Ağaoğlu'nun en çok tartışmaya girilen yazarlardan olmasına sebep olmuştur.

Bu dönemde Ağaoğlu'nun Kadro dergisi kurucularından şevket Süreyya Aydemir ile girdiği tartışma, Ağaoğlu'nun SCF sonrası siyasal durumunu göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. şevket Süreyya 1933 yılında Kadro'da öne sürdüğü görüşleri *İnkılap ve Kadro* adlı kitabında toplamıştır. Ağaoğlu da buna karşılık *Cumhuriyet* gazetesinde yaptığı eleştirileri ve ona verilen cevaplara verdiği cevapları *Devlet ve Fert* kitabında toplamıştır. Devleti görüşlerin temsilcisi Kadro dergisi ile liberal fikirlerin Türkiye'deki sayılı temsilcilerinden Ağaoğlu'nun giriştiği tartışma Ayşe Trak'a (1981) göre dört soru etrafında şekillenmiştir:

- 1) Geri kalmışlığın nedenleri nelerdir?
- 2) Devletçilik ve kalkınma ilişkisi nedir?
- 3) Yöneten yönetilen ilişkisi hangi kurallara göre düzenlenmelidir?
- 4) Demokrasi ve özgürlükle ÷lke çıkarları ve sosyal adalet konuları arasındaki ilişkiler nelerdir?

Ağaoğlu geri kalmışlığın nedenlerini, daha önce *Üç Medeniyet* kitabında ele aldığı gibi *Devlet ve Fert* kitabında da bireyin özgürlüğünün tesis edilmemesiyle ve demokratik haklarının engellenmesiyle ilişkilendirmiştir. şevket Süreyya için ise sorun üretim araçlarının dağılımı ile ilgilidir (Aydemir, 1988: 43-44). Ağaoğlu, üretim araçlarının bazı ÷lkelerde yoğunlaşmış olmasının ilericiiliğin nedeni olarak gösterilmesini tatmin edici bulmamıştır. Çünkü bu açıklamaya sadece sonuç üzerinden ulaşılabilmektedir. Ağaoğlu'na göre, eğer Kadrocular bu için nedenine inmiş olsalardı, batının yükselmesinin başlıca nedeninin bireye tanınan hürriyet hakkı olduğunu göreceklerdi. Ağaoğlu bu düşüncesini tarihin akışı içinde Osmanlı ve Hindistan'ın gerilemesi örnekleriyle açıklamaya çalışmıştır (Ağaoğlu, 1933: 26-27).

Görüldüğü gibi Aydemir ve Ağaoğlu dünyayı doğu ve batı cephesi olarak ikiye ayırmakta hemfikir olmaların rağmen, doğunun neden geri kaldığı üzerine yaptıkları tartışmalarda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Bu ayrılığın temelinde devlete ve ferde verilen önem yatmaktadır. Aydemir için ferdin önemi yoktur. Onun için önemli olan inkılâbın, *şuurlu, ileri ve disiplinli* bir "kadro" tarafından idare edilmesidir. Aydemir'e göre inkılâp, tarafsız kalınacak bir şey değildir. Herkesin muhakkak inkılâp ile uyumlu bir hal alması gerekmektedir. Yani bireyin seçim hakkı yoktur. Oysa Ağaoğlu bireyin seçim hakkına önem vermiş ve bireysel tercihlerin Kadro'nun "*imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış toplum*" ve "*halkın hayrına, halka rağmen fakat halk için*" şiarına aykırı olabileceğini hatta olmasının daha iyi olacağını savunmuştur. Çünkü, Ağaoğlu farklı görüşlerin birlikte yaşadığı toplumlarda bireyin gelişiminin, devletin de gelişimini olumlu yönde etkileyeceğini düşünmektedir (Ağaoğlu, 1933: 40-41).

Ağaoğlu'nun düşüncesinde devletin gücünü yaratan ve kalkınmayı sağlayacak olan devletçilik değil, fert ve fertler arasındaki tezatlar olmuştur. Ağaoğlu'na göre, toplum içerisindeki tezatlar devletin denetlenmesi için de özel bir önem taşımıştır. Ağaoğlu farklı görüşlerdeki her bireyin devleti denetleme yetkisinin olmasını önemserken, Aydemir bu görevi de belli bir kadronun bünyesinde konumlandırmıştır. Nitekim inkılapta cephe birliğinin sağlanamadığı Fransız Devrimi'nde de devrim, bu nedenle kendi evlatlarını yemiştir (Aydemir, 1986: 239-240). Ağaoğlu ile Aydemir arasındaki temel farkın, devlet ile ferde verilen değer arasındaki fark olduğunu görmek hiç zor değildir. Aydemir'in "*a insan için özgürlük bir anlam ifade etmez*" sözüne karşılık Ağaoğlu'nun "*ben tam tersini düşünüyorum*" cevabı kadro ve Ağaoğlu arasındaki fikir ayrılığının özeti niteliğindedir. Ancak Ağaoğlu'nun "tam tersi" düşündüğünü ifade etmesine bu noktada bir şerh düşmek gerekmektedir. Zira hem yukarıda tartışılan 1926 Raporu'nda hem de aşağıda incelenecek ütopyasında açıkça görüleceği üzere, özgür ve serbest insanların açlığını, özgürlüğün yitirildiği bir ortam olarak değerlendirmektedir. Ağaoğlu, bir toplumda a insanlar varsa orada devletin kusuru olduğunu kabul etmektedir. Ona göre özgürlüğü tesis edecek olan yine devlettir ve devlet bu görevini eğitimi, ağdaş ve medeni bir toplumu kuracak bireyler yetiştirerek kurabilecektir. Dolayısıyla Ağaoğlu ile Aydemir arasındaki tartışmada Ağaoğlu, kendi pozisyonunu vurgulamak için söylediği ifadenin aslında kendi düşüncesine tam uymadığını söylemek mümkündür.

Öte yandan bu tartışmanın temelinde bir ideolojik ayrışmanın yattığı da açıkça görülmektedir. Ağaoğlu'nu, -her ne kadar öne sürdüğü fikirlerde klasik liberal düşünceden ayırarak derecede devlete ve topluma rol verse de- fert ve hürriyet vurgularını merkeze koyması bakımından liberal olarak tanımlamak mümkündür. Buna karşılık Aydemir'in toplumun yapısını incelerken temel aldığı üretim araçlarına sahiplik analizi ve sınıfsız kaynaşmış toplum hayali ise Aydemir'in ve temsil ettiği Kadrocuların sosyalist düşünceye yakın olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Ağaoğlu ve Aydemir arasındaki tartışmanın arkasında yatan temel ayrışmanın yeni cumhuriyete ideoloji kazandırma çabası olarak görmek gerekmektedir.

Ağaoğlu'nun Paris yıllarında ortaya çıkmaya başlayan ve günbegün daha da belirginleşen batılı, liberal ve kendisini böyle tanımlamasa da demokrat tavrının en güzel çerçevesini 1930 yılında yazdığı ütopyası oluşturmaktadır. Malta dönüşü otoriter Azerbaycan yerine neden yeni kurulmakta olan Türkiye'yi seçtiğini, 1926 raporuyla nasıl bir yönetim istediğini, SCF günlerinde hedefinin ne olduğunu, hatta ütopyanın basımından üç yıl sonra Kadro aydınlarıyla girdiği tartışmada ne demek istediğini anlamamız için bakmamız gereken çalışması *Serbest İnsanlar Ülkesinde*'dir.

7. BİR LIBERAL ÜTOPYA: SERBEST İNSANLAR ÜLKESİNDE

Ağaoğlu ve Fethi Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın mitingi için İzmir'e gidişinde halk onları, "Yaşasın Serbest Cumhuriyet!", "Yaşasın Serbest Ülke!" nidalarıyla karşılamıştır. Ağaoğlu'nun siyasal fikirlerini hayata geçirmeye çalıştığı fırka için gittiği İzmir'de atılan sloganlar, aynı zamanda onun siyasal fikirlerinin düşsel boyuttaki tasarımının da isim babalığını yapmış gibi görünmektedir. 1930 yılında yazdığı ve aynı yılın sonunda kitap olarak basılan ütopyik romanı, Ağaoğlu'nun Paris yıllarından beri zaman zaman silikleşen zaman zaman belirginleşen liberal düşüncelerinin son hali olarak görülebilir. Ağaoğlu ütopyik romanının önsözünde monarşi, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleri arasındaki farkı, hâkimiyetin sahibi üzerinden çerçevedikten sonra, cumhuriyet rejiminde vatandaşların görev ve vazifelerini bilmeleri ve buna göre davranmaları gerektiğini, dolayısıyla cumhuriyet rejiminde insanların faziletli olmaları gerektiğini belirtmiştir (Ağaoğlu, 1930). Ağaoğlu kendi ütopyasını da cumhuriyet rejimi üzerinden kurgulamıştır.

Roman esaretten yeni kurtulmuş bir kişinin Serbest İnsanlar Ülkesine sığınmak istemesiyle başlar. Ülkenin kuralı gereği bu yabancıya 15 gün süre tanımlıdır ve bu süre içerisinde ülkenin önde gelenleri, kişiye ülkeyi tanıtmışlardır. Bu sürenin sonunda yabancıya ülke vatandaşı olmak için ant içmesiyle de roman bitmiştir. Serbest İnsanlar Ülkesi çok büyük mücadelenin ardından kurulabilmiştir ve her vatandaş, hürriyet adına verilen bedellerin farkındadır. Hürriyeti kaybetmemek için her bireyin eğitimine ayrı ayrı önem verilmiştir. Ülkede yalan, jurnal gibi davranışlar birer terbiye meselesidir ve ancak eğitim ile engellenebilir. Ağaoğlu bu ülkede eğitimi, tıpkı *Üç-Medeniyet* kitabında olduğu gibi aile ve okulla başlatmış, cemaat ile bitirmiştir. Ülkedeki insanların %2'sinin bile okuma yazma bilmemesi, ülke için büyük bir utanç kaynağı olacağından 6-12 yaş arası zorunlu eğitim kurgulamıştır. Ağaoğlu'nun *Üç Medeniyet* kitabında Osmanlı özelinde eleştirdiği müzik aletlerinin hüzünlü sesine *Serbest Ülke*'de rastlanmamaktadır. Burada marşlar ve şarkılar piyano ile çalınmaktadır.

Ağaoğlu için sosyal politikaların, insanların hür bir yaşam sürdürebilmesi için ne kadar önem taşıdığını kurguladığı serbest ülkeden anlayabilmekteyiz. Herkesin faydalanabileceği eğitim ve sağlık hizmetleri herkesin gelirin göre verdiği vergi ile karşılanmaktadır. Bir kişinin gelirinin olmaması gibi bir durum söz konusu değildir, çünkü devlet her kişiye iş bulmak ile yükümlüdür. Aksi takdirde devlet kişiye her ay düzenli olarak işsizlik maaşı vermelidir. Şayet devlet ile vatandaşlar karşılıklı olarak görevlerini yerine getirirse ülkede vatandaşların hür kalabilmesi için bir engel olmayacaktır. Kurguya göre, bir topluluk içerisinde cahil, ahlaksız, dilenci ya da aç bir kimse varsa bu topluluğun ya vazifesini anlamadığı ya da yerine getirmediği anlaşılır ki her iki durumda da bir eksiklik ortaya çıkmıştır (Ağaoğlu, 1930: 113).

Yukarıda da anıldığı üzere, dünyada klasik ekonomi anlayışının terk edildiği bir dönemde Ağaoğlu, Türkiye'de liberal düşüncenin önemli bir temsilcisi olmuştur. *Serbest İnsanlar Ülkesinde* eserinde ise Ağaoğlu'nun anladığı liberalizm anlayışının da bu politik konjonktürden ne denli etkilendiğinin göstergesi niteliğindedir. Basitçe herkesin özgür olduğu ve istediğini yapabildiği, yoksulluğun ve zenginliğin bireyin kendi başarı ve başarısızlığı olarak değerlendirildiği bir liberal düşünceden bahsetmediği açıktır. Zira yoksulluk ya da işsiz kalmış bir yurttaş piyasadaki tercihlerin

bir sonucu olarak değil, devletin ayıbı olarak tanımlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümlerinde de belirtildiği üzere Ağaoğlu, tutarlı bir liberal düşünür olarak ele alınabileceksede gençlik yıllarında Rusya'daki sosyalist örgütlerden, Narodniklerden etkilenmiştir. Topluma ve devlete bakış açısı da her ne kadar birey merkezli olsa da klasik liberal düşünceden farklı olarak, bireyi toplum içerisinde anlamlandırmakta ve son kertede bireyin değil, toplumun gelişimiyle ilgilenmektedir. Bu noktada da devlete önemli bir rol vermektedir. Bu özelliğiyle de tipik bir kuruluş dönemi aydını olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Serbest lke'deki insanların yaşamlarının en önemli özelliği sade bir hayat sürmeleridir. Kıyafetler yerli malı, şatafattan uzak ama zarif ve güzel, üslup sade, sözler açık ve cmlerler kısa olmalıdır. Hürmet ile dalkavukluk birbirine karıştırılmamalı, bireyler hürmet ederken kendi haysiyet ve şereflerini unutmamalıdır ve hürmet ettikleri tarihi kişiliklerin de bir insan olduğunu dolayısıyla zaafalarını ve eksiklerini de atlamamak gerektiğini akıllarda bulundurmak gerekmektedir. Ülkede söz sadeliği olmalı ve nezaket sınırları içerisinde talepler doğrudan iletilmelidir (Ağaoğlu, 1930: 90).

Yukarıda da bahsolunduğu üzere Ağaoğlu'nun hazırladığı 1926 raporunda tek partili rejim eleştirisinin sacayağından biri karşılıklı denetim eksikliği olmuştur. Kurguladığı *Serbest lke*'de de denetimin önemi üzerinde durmuştur. *Serbest İnsanlar lkesi*'nin 14 maddelik anayasasının iki maddesi doğrudan bu konu ile ilgilidir: "*Her vatandaş ülke memurlarını murakabe etmekle mükelleftir*" ve "*her memur ve cemaat adamı yaptığı işler ve elindeki servet hakkında her an hesap vermekle mükelleftir. Bu hesaptan kaçınanlar ağır cezaya ve vatandaşlık sıfatının alınmasına mahkm olurlar.*" (Ağaoğlu, 1930: 8-9)

Serbest lke'deki parlamento da demokratik unsurlar ne çıkacak biçimde tasarlanmış ve kendisinin Mustafa Kemal'le tartışmalarını hatırlatacak biçimde, eleştirinin geliştiriciliği vurgulanmıştır. Sağ, sol ve orta cenahlar olmak üzere üç partiden oluşan parlamento, vatandaşlar tarafından her zaman ziyaret edilebilmektedir. Vatandaşlar da bu haklarını kullanmış ve izleyici locaları daima dolu olmuştur. Parlamentoda herkesin düşüncesini özgürce dile getirmesi esastır. Hkmeti eleştirmek ülke açısından çok iyidir; nkn eleştiri yanlışsa zaten sorun yoktur, ama eleştiri haklıysa hükümetin kendisine çeki düzen vermesi için önemli bir fırsat sunulmuş demektir. Herkesin farklı düşüncelere sahip olmasının öneminin vurgulandığı bu parlamentoda bir başka zellik Ağaoğlu'nun milletvekilliği döneminde gözlemediği hiddetli tartışmaların bu parlamentoda yaşanmamasıdır. Bunun nedeni ise oradaki hiçbir parlamenterin bir başka parlamenterin iyi niyetinden şüphe duymamasıyla açıklanmıştır.

8. SONUÇ

Ağaoğlu, geçiş döneminde yaşamış birçok Türk düşünürü gibi hayatının çeşitli dönemlerinde farklı siyasal eğilimlerin etkisinde kalmıştır. Ağaoğlu'nun düşüncelerindeki dönüşümler ülkenin gündeminden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. Bir yandan geçiş dönemi aydını olması, diğer yandan gençlik yıllarında çok kültürlü bir yaşam sürmüş olması onun düşüncelerini de şekillendirmiştir. Osmanlı'nın son yıllarına denk gelen gençlik yıllarında pragmatik, yeniliğe açık bir düşünürken, Cumhuriyetin kendi rotasını çizdiği yıllarda Ağaoğlu da kendi fikri rotasını oluşturmuştur. Artık gittiği ülkelerde tanıştığı eylemcilerin ya da düşünürlerin fikrilerinden etkilenen değil, 1930'lu yıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de pek rağbet görmeyen liberal düşüncenin inatçı bir savunucusu olmuştur. zcan'ın (2010) deyimiyle "*Rus Azerbaycan'ında arlık rejimi aleyhtarı, talepkr bir "kolonyal aydın" konumunda bulunan Ağaoğlu, II. Meşrutiyet Türkiye'sinde "emperyal bir bürokrata", Cumhuriyet Türkiye'sinde ise bir "ulus-devlet aydınına" dnşmştir.*" Biz de ek olarak; 1930 yılından itibaren muhalefete düşen küskün, liberal bir aydına dnşmştir diyebiliriz.

Ağaoğlu'nun milli mücadele döneminde İngiliz aleyhtarı olduğu da İngiliz liberalizmini merkeze koyduğu da olmuştur. Keza Türklüğü İşlam medeniyetini geriye götüren bir unsur olarak gördüğü bir dönem de Batı medeniyetini yakalayabilecek tek medeniyet olarak tanımladığı dönem de olmuştur. Özetle Ağaoğlu, kimi zaman pragmatik nedenlerle kimi zaman ise düşünsel gelişiminin bir sonucu olarak daha önce ne sürdüğü düşünceleri daha sonra revize eden bir düşünür olmuştur. Ancak bu fikri savrulmaların, Ağaoğlu'nun düşüncelerini salt pragmatist nedenlerle dönüştürdüğünü iddia etmek haksızlık olacaktır. nkn savunduğu her fikre samimiyetle inandığı ve gerekirse o düşünce için bir bedel ödemeye razı olduğunu yazılarından ve biyografisinden kolaylıkla anlamak mümkündür.

Keza hayatı boyunca yaşadığı fikrî dönüşümleri, hep batıcı ve liberal bir doğrunun yanında götürmüş olması dikkate değerdir. Üstelik bunu yaparken liberal, ferdiyetçi düşüncesinde ciddi bir tutarlılık göstermiştir. Düşünsel hayatının bir döneminde adı milliyetçi aydınlar arasında anılsa da liberalizmin Türkiye tarihindeki en erken düşünürlerinden biri olduğu genel kabul görmüştür. Nitekim *Üç Medeniyet* kitabından itibaren adım adım ördüğü liberalizm fikri, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* romanıyla zirveye ulaşmıştır. Hürriyet, özgürlük ve birey kavramları vazgeçilmez kavramlar olarak düşüncesinde yer almıştır. Ağaoğlu'nun, bireyin sosyal gelişimine atfettiği önem üzerinden kurduğu liberalizm düşüncesi, 1920li yıllarda rejim içerisinde görece ilgilenilen bir düşünce olmasına karşın, 1930'larda yükselen devletçilik anlayışı ile rafa kaldırılmıştır. 1929 buhranı ile liberalizmin dünyada ciddi bir krize girmesi, Türkiye'deki savunucularından Ağaoğlu'nun görüşlerinin de şaşırılmayacak bir şekilde, göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ağaoğlu mebusluğunu, gazetecilik görevini ve hatta üniversitedeki görevini dahi kaybetmesine karşın görüşlerinin arkasında durmuştur. Tüm bunları göze almasının altında yatan özelliği ise fikir adamlığının yanı sıra bir de eylem adamı olmasıdır.

Mustafa Kemal ile olan ilişkisi de dönem içerisinde değişiklik göstermiştir. Tahsili ve batılı düşünce yapısı, Cumhuriyetin kuruluşunda önemli bir entelektüel zenginlik olmuştur. Kendisinin Mustafa Kemal'e minneti ve sadakati ömrü boyunca samimi bir biçimde sürmüştür. Ancak buna karşın, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve sonrasında liberal, ferdiyetçi düşüncenin ülke siyasetinde ve bilhassa elitleri arasında gerileyince Ağaoğlu muhalif bir aydına dönüşmüştür. Muhalifliğine rağmen Gazi'ye olan hürmeti ise O'nu küskün bir aydın olarak anmamıza neden olmuştur.

Etik Beyan: Bu çalışmada "Etik Kurul" izni alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır.

Ethics Statement: In this study, no method requiring the permission of the "Ethics Committee" was used.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1930). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. İstanbul: Sanayii Nefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (1933). *Devlet ve Fert*. İstanbul: Sanayii Nefise Matbaası.
- Ağaoğlu, A. (1942). *İhtilal mi İnkılâp mı?* Ankara: Alaeddin Kıral Basımevi.
- Ağaoğlu, A. (1950). *Serbest Fırka Hatırları*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Ağaoğlu, A. (1972). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ağaoğlu, A. (2010). *Mütareke ve Sürgün Anıları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ağaoğlu, S. (1969). *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Akçuraoğlu, Y. (2009). *Türk Yılı 1928*. Ankara: TTK.
- Aydemir, Ş. S. (1986). *İnkılâp ve Kadro*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). İktisat Tarihi (1908-1980). E. S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi* cilt:4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 (s. 297-333). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930* Seçme Yazılar. İstanbul: YKY.
- Kadioğlu, A. (2009). Milliyetçilik- Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik. T. Bora içinde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Milliyetçilik, Cilt:4 (s. 284-292). İstanbul: İletişim.
- Okyar, O., & Seyitdanlıoğlu, M. (2010). Atatürk, *Okyar ve Çok Partili Türkiye/ Fethi Okyar'ın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Özcan, U. (2010). *Yüzyıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Soysal, A. G. (2009). Ahmet Ağaoğlu. e. M. Alkan içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (s. 202-207). İstanbul: İletişim.
- Trak, A. (1981). *Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi*. Toplum ve Bilim, sayı: 14, C. Yaz/1981, s. 64-83.
- Uyar, H. (2005). *Ağaoğlu Ahmet'in "Liberal Muhalif" Gazetesi: Akın*. e. M. Erdoğan içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Liberalizm, Cilt 7 (s. 224-229). İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, Murat, (1991). *Ahmet Ağaoğlu'nda Liberalizm ve Milliyetçilik*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi niversitesi.